

Ірина Еткіна,

кандидат історичних наук,
Чернігівський національний
педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка

Irina Etkina,

candidate of historical Sciences,
associate Professor of world history,
Chernihiv National Taras Shevchenko Teacher's
Training University

Втрата Україною північних територій Чернігівської губернії (1917 – 1926) Ukraine's loss of the northern territories of Chernihiv province (1917 – 1926)

У статті висвітлюється процес відторгнення від України північних територій Чернігівської губернії, що відбувся за часів Української революції 1917 – 1921 рр., та інкорпорації їх до РРФСР, що тривала до 1926 р. Дана тема має не лише наукову, а й практичну актуальність в умовах сучасної боротьби нашої держави за збереження власних територій. На основі архівних матеріалів, періодики тих часів та опублікованих документів доводиться, що приєднання територій півночі Чернігівщини до Росії відбувалося всупереч волі місцевого населення та органів самоврядування.

Ключові слова: *північні повіти Чернігівської губернії, відторгнення, інкорпорація.*

The article highlights the process of exclusion the Northern territories of Chernihiv province from the Ukrainian territory, which took place during the Ukrainian revolution of 1917 – 1921 and their incorporation to the Russian Federation, which lasted until 1926.

This topic has not only scientific, but also practical relevance in today's struggle of our nation for the preservation of their own territories. On the basis of archival materials, periodicals and published documents it was proved that the accession of the territory of the Northern part of Chernihiv district to Russia occurred against the will of the local population and authorities.

Keywords: *Northern parts of the province of Chernihiv, rejection, incorporation.*

Питання державних кордонів завжди було одним з ключових в історії кожної країни. Для сучасної України воно набуває особливого значення у зв'язку з необхідністю захищати власні кордони та повертати тимчасово окуповані території. Оскільки за століття від часів Української національної революції алгоритм захоплення сусідніх територій Росією практично не змінився, дана тема набуває не лише наукової, а й практичної актуальності.

Окремі аспекти цього питання знаходили висвітлення в українських розвідках¹. Вкрай важливим для висвітлення даної теми стало видання в Білорусі збірника документів та матеріалів, присвяченого Гомельській губернії у 1919 – 1926 рр². Дана стаття ставить за мету на основі знайдених нами матеріалів Державного архіву Чернігівської області, періодики революційної доби та документів, оприлюднених білоруськими колегами, висвітлити процес відторгнення від Чернігівщини та України

¹ Боєчко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К., 1994. – 168 с.; Бойко В. Приєднання північних повітів Чернігівщини до УНР / В. Бойко // Сіверянський літопис. – 1996. – № 5. – С.8–13; Бойко О.Д. Формування території Української незалежної держави в часи Української революції (1917 – 1921 рр.) / О.Д. Бойко. – К.: Інститут історії України, 2007. – 62 с. Чухліб Т. “Стародубщина чекає на повернення...”: історичні, історіографічні та політичні проблеми українського субрегіону Російської Федерації // Сіверянський літопис. – 2014. – №5. – С.230–255.

² Гомельская губерния 1919 – 1926 гг. Документы и материалы. – Мн., 2009. – 270 с.

північних територій Чернігівської губернії, довести, що він відбувався всупереч волі місцевого населення та органів місцевого самоврядування.

Територія Чернігівської губернії на 1914 р. займала площу 52 398 км² (10,2 % українських губерній), посідаючи за цим показником друге місце серед 9-ти губерній після Харківської. В Чернігівській губернії у 1917 р. нараховувалося 15 повітів (187 волостей): Борзнянський, Глухівський, Городнянський, Козелецький, Конотопський, Кролевецький, Мглинський, Ніжинський, Новозибківський, Новгород-Сіверський, Остерський, Сосницький, Стародубський, Суразький та Чернігівський. В їх складі перебувало 3098 сільських населених пунктів: 1736 сіл, 1316 хуторів, 31 слобода, 11 станцій та 4 селища³.

У 1917 р. в контексті Української революції постало питання про кордони української автономної республіки, після IV Універсалу – незалежної держави. Північні кордони Чернігівської губернії і повинні були стати державним кордоном з Росією. Спроби невійськовим дипломатичним шляхом встановити ці кордони у 1917 р. досліджував В. Бойко. Він дійшов висновків, що інструкцію Тимчасового Уряду Генеральному секретаріату від 4 серпня 1917 р. про відокремлення від Чернігівщини 4 північних повітів: Стародубського, Суразького Новозибківського, Мглинського як неукраїнських поставили під сумнів і делегати-селяни Першого Українського губернського з'їзду у червні 1917 р., і органи повітових земств та міських дум. Останні стали значно прихильнішими до ідеї приєднання до України (як автономного утворення) наприкінці року після більшовицького перевороту, під тиском громадськості приймаючи рішення прийняти участь у виборах до Українських Установчих зборів⁴. Інтуїтивно відчуваючи відмінність між російським та українським політичними процесами населення північних повітів Чернігів-

³ Списокъ селеній и городовъ Черниговской губерніи по уѣздам и волостямъ. – Чернигов, 1919. – 67 с.

⁴ Бойко В. Приєднання північних повітів... – С.11

щини схилилися до останнього, в останню чергу мотивуючись національною “самоідентифікацією”. Але ж Установчі Збори були розігнані, плебісциту ніхто не проводив, і в подальшому вирішення цієї проблеми переходило в площину військового конфлікту.

Перше пришествя більшовиків до губернії було недовгим, але вкрай невдалим. Звільняти Україну від більшовиків за рішенням Берестейської угоди між УНР та державами Четверного союзу прийшли війська Німеччини та Австро-Угорщини. 3 березня 1918 р., підписавши у Бресті мирну угоду з Центральними державами, РРФСР визнала суверенність України. Знову постала проблема державних кордонів. Тимчасово за угодою 4 травня 1918 р. за участі представників німецького командування роль кордону між Україною і Росією відігравала демаркаційна смуга (“нейтральна зона”). Її південна межа проходила територією Чернігівської губернії через Сураж – Унечу – Стародуб – Новгород-Сіверський – Глухів. Але ця лінія не могла стати постійним кордоном. Українська делегація пропонувала взяти за основу етнічний принцип визначення кордонів. Х. Раковський (представляв позицію більшовицької Росії) його відкидав і пропонував проводити плебісцит у кожному окремому населеному пункті.

Кореспондент газети “Чернігівська земля” так характеризував цю територію: “більшовізія, таємнича країною прифронтової смуги, край спалених сіл, канібальської ненависті нащадків Пугачова, область найбільш відчайдушної каторжної потлочі, від якої наполовину відхрестилася навіть сама радянська влада. Демаркаційна лінія поблизу Новгород-Сіверського – це щось на кшталт вольного Дону старої Русі, котрий всотує в себе і розлючених бунтарів, і вбивць, що нещодавно затопили Новгород-Сіверський в єврейській крові, та різний люд, що зірвався з шибениці”⁵. В даній характеристиці влучно виділяється ключове

⁵ Занин Д. В плену у большевиков // Черниговская земля. – 1918. – 3 октября. – С.4.

слово “наполовину”. Адже підписання офіційних угод за посередництва Німеччини не завадило більшовикам приборати північні території Чернігівщини до своїх рук, наділивши її адміністративно-територіальним устроєм за загальним зразком Радянської Росії.

Практично це означало, що Чернігівських губерній стало дві: одна на основній території Чернігівщини, що увійшла до Гетьманату Скоропадського, до неї додатково були приєднані частини Гомельського, Путивльського та Рильського повітів (перший – Могильовської губернії, два інші – Курської). У більшовицькій частині опинились 43 волості Чернігівської губернії, що практично входили до складу Радянської Росії. В нашому розпорядженні є фінансовий документ – кошторис видатків волосних земельних відділів Чернігівської губернії на друге півріччя 1918 р.⁶ За ним наводимо територіальний устрій Чернігівської губернії у складі Радянської Росії (мовою оригіналу).

“Мглинский уезд (7 волостей): 1)Балькская; 2) Костеничская; 3) Мглинская; 4) Нивлянская; 5) Павловская; 6) Романовская; 7) Шумаровская.

Стародубский уезд (8 волостей): 1) Гриневская; 2) Гарцевская; 3) Кистерская; 4) Лыщичская; 5) Погарская; 6) Чаусовская; 7) Юдиновская; 8) Яцковская.

Суражский уезд (12 волостей): 1) Душати́нская; 2) Лялическая; 3) Новодроковская; 4) Кулажская; 5) Струвско-Будская; 6) Гордеевская; 7) Уношевская; 8) Лотоковская; 9) Заборская; 10) Поповогорская; 11) Голубовская; 12) Петровскобудская.

Середино-Будский уезд (6 волостей): 1) Ивотская; 2) Хильчанская; 3) Чернатская; 4) Дмитровская; 5) Протопоповская; 6) Гремячская.

Почепский уезд (10 волостей): 1) Почепская; 2) Васьковская; 3) Краснорожеская; 4) Ивайтенковская; 5) Котляковская; 6)

⁶ ДАЧО (Державний архів Чернігівської області), ф. Р-503, оп.7, спр.1., арк.61–62.

Старосельская; 7) Воробеинская; 8) Краснослободская; 9) Кульневская; 10) Алексеевская”.

Порівняння даного документу з даними перепису 1917 р.⁷ дозволяє виявити:

- Мглинський повіт повністю опинився у складі “другої” Чернігівської області та був поділений на Мглинський та Почепський;

- там же опинилися 8 з 12 волостей Стародубського повіту, 12 з 14 волостей Суразького, 6 з 12 волостей Новгород-Сіверського повіту у вигляді Середино-Будського повіту.

Дві Чернігівські губернії жили за протилежним сценарієм. В першій каральні загони відшукували більшовиків, представників місцевих радянських органів влади, карали співчуваючих їм селян, повертали землі та маєтки поміщикам, буквально здаючи з селян три шкури у вигляді грошової компенсації за збитки. Але цей порядок все ж не міг порівнятися з тим, що відбувалося в другій частині.

Доповідь Михайла Васильовича Меншова – завідуючого повітового земельного відділу Суразького виконкому Першому повітовому з’їзду Раддепів від 22 вересня 1918 р. визнає: “Земля з рук поміщиків вирвана і знаходиться цілком в користуванні трудового народу, вся сільськогосподарська промисловість більше вже не знаходиться в руках поміщиків і буржуазії, весь сільськогосподарський інвентар також переданий трудовому народу, або самовільно розібраний місцевим населенням і поміщики скрізь вигнані зі своїх колишніх гнізд. Правда, що все це не пройшло красиво, злагоджено, організовано, навпаки, нерідко вельми потворно, руйнуючи виробництво, знищуючи раніше заведену культуру... Поки що ми можемо сміливо сказати, що у боротьбі з буржуазією за землю, ми перемогли. З огляду на прикордонне становище, у нас був великий вплив військових частин вкрай підозрілої якості, в результаті чого залишилися банди, котрі і по сей день іноді наводять порядки по-своєму, громлячи і

⁷ Списокъ селеній и городовъ ...

Ірина Еткіна

розділяючи все”. Далі доповідач уточнював, що в повіті орудували Романівські та Демидівські банди⁸. Наявність всіх адміністративних органів більшовицької влади та сама лексика доповіді безперечно свідчать, що даний повіт був невід’ємною частиною Радянської Росії. Як Суразький, так і Середино-Будський земвідділи намагалися на основі колишніх поміщицьких маєтків створити колективні господарства⁹. Бюджет на подібні нововведення в аграрній справі земвідділи отримували з Москви.

А ось кошторису на ліквідацію банд радянська влада явно не виділила. Набіги банд з кримінального елементу, що тероризували місцеве населення, жорстокі тортури та вбивства землевласників, проповідь фізичного винищення “буржуїв”¹⁰, утворення комітетів бідноти з різних покидьків, що під гаслом “соціалізації” грабували селян до чобіт і останньої сорочки включно¹¹ – все це стало буднями “другої” Чернігівської губернії. В с. Івоті, що знаходилося на більшовицькій території губернії селяни створили загін самооборони для захисту від нескінченної реквізиції. Однак загін був перебитий, збільшовичені банди розправлялися з мирним населенням¹². 6 серпня на українській частині губернії, у Стародубі відбулася нарада у коменданта 47-ї ландверної дивізії генерал-майора Ейнерта, в якій брали участь повітові старости Суразького, Новозибківського, Новгород-Сіверського повітів та помічник стародубського повітового старости. Наголосили на необхідності закрити кордон з нейтральною зоною, щоб обмежити вивіз продовольчих продуктів і припинити проникнення злочинних елементів з більшовицьких банд¹³. Німецька влада стягувала у Чернігівську губернію додаткові війська, в тому числі 41-й резервний корпус (зі штабом у Гомелі) та 26-й резервний корпус (зі штабом у Києві), планувала

⁸ ДАЧО, ф. Р-503, оп.7, спр.1, арк..2.

⁹ Там само. – арк..5, 110–111.

¹⁰ *Новости – Чернигов.* – 1918. – 21 мая. – С.1.

¹¹ *Черниговская земская газета.* – 1918. – 30 августа. – С.6.

¹² *Черниговская земля.* – 1918. – 22 октября. – С.3.

¹³ ДАЧО, ф. 127, оп.90а, спр.5, арк..412–414.

створити 10 комендатур¹⁴. Банди мало не щодня робили набіги на територію Української Держави, тероризуючи населення, внаслідок чого частина селян змушена була тікати до повітових міст.

Як правило, німецькі війська не виявляли наполегливості у захисті північно-східного кордону Української Держави. Староста Рильського повіту скаржився, що німці не надавали допомоги проти збільшовичених банд, які грабували українську частину повіту та примусово забирали молодих чоловіків, тих, хто чинив опір та службовців урядових установ вбивали по-звірячому¹⁵. Не дивно, що Новгород-Сіверський староста отримав ряд прохань від населення приєднати всю територію повіту до основної частини губернії та України¹⁶. Представники інших північних повітів Чернігівської губернії зверталися і до німецького командування, і до Гетьмана з вимогою приєднання до Української Держави. Причина настроїв населення і рішень органів місцевого самоуправління полягала не в площині національного питання, а в тому, що вони вдовольнилися “більшовізією” і розгулом анархії та воліли за краще обрати міцний режим, що існує хоч в якомусь правовому полі.

Скориставшись ситуацією, більшовицька влада почала готувати населення півночі Чернігівської губернії до “плебісциту”. Для цього з Москви до Мглина було прислано 40 агітаторів, що дискредитували владу Української Держави. І зрештою московська комісія під загрозою арештів і розстрілів змушувала перелякане населення північних повітів голосувати за приєднання до Радянської Росії. І все це під час мирних переговорів Радянської Росії з Українською Державою гетьмана П. Скоропадського за участі німецької сторони¹⁷.

¹⁴ ДАЧО, ф. 127, оп.90а, спр.70, арк. 12.

¹⁵ ДАЧО, ф. 127, оп.90а, спр.5, арк..106–107.

¹⁶ Черниговская земля. – 1918. – 22 октября. – С.4

¹⁷ Сергійчук В. Стародубщина завжди горнула до матері України / В. Сергійчук // Сіверянський літопис. – 1996. – № 3. – С.6–8.

Після захоплення влади більшовиками на початку 1919 р. постало питання про створення Гомельської губернії. Частина Новгород-Сіверського повіту повернули назад до Чернігівщини. У січні 1919 р. позиція Х. Раковського, який вже перебував на посаді голови РНК УРСР, різко змінилася: тепер він вважав, що північні повіти Чернігівщини треба залишити в Україні, бо вони бідніші, і традиційно купляють хліб з південних повітів губернії¹⁸. Але проект створення Гомельської губернії розроблявся у наркоматах внутрішніх справ та іноземних справ РРФСР. Підставою приєднання до новоствореної губернії 4-х північних повітів Чернігівщини нарком внутрішніх справ РРФСР Г. Петровський вважав їх фактичну відокремленість від України та наявність тимчасового губернського центру у м. Клинцях¹⁹. При цьому російська сторона більше боялася спротиву Литовсько-Білоруського уряду щодо передачі території Гомельщини до Росії, натомість була впевнена, що Україна особливо не буде наполягати на поверненні північних повітів Чернігівщини²⁰. В цей час кожна з радянських республік мала сподівання перетягти Гомельську губернію до себе. Чернігівці пропонували включити Гомель до Чернігівщини на правах губернського центру. Натомість гомельська газета “Полісся” повідомляла про передачу Гомельської губернії (з територій колишньої Могильовської, Мінської та Чернігівської губерній) до складу самостійної Білоруської республіки²¹. Представники Білоруської народної республіки, щойно проголосивши свою незалежність у березні 1918 р., відразу висловлювали свій протест проти приєднання частини етнічних білоруських земель до Гетьманату П. Скоропадсь-

¹⁸ Гомельская губерния 1919 – 1926 гг. ... – С.13.

¹⁹ Там само – С.14.

²⁰ Там само – С.20.

²¹ Старовойтов М.И. Гомельская губерния. Вехи истории / М.И. Старовойтов // Гомельская губерния 1919 – 1926 гг. Документы и материалы. – Мн., 2009. – С.5.

кого (в тому числі Гомельського повіту), а також претендували на північні повіти Чернігівщини²².

Проводячи наради на місцях, представник Радянської Росії Д.Ю. Гопнер засвідчив наявність “куркульських та сепаратистських елементів Чернігівщини” та їх “пшенично-українську орієнтацію”, вважав, що “зі шкурних мотивів можлива відмова повітів Чернігівщини, що економічно тяжіють до Гомеля, від включення до РРФСР”²³. Ілюзій щодо ставлення місцевого населення до інкорпорації територій до Росії у Гопнера не було, тому він наполягав що “в основу рішення про приєднання того чи іншого повіту повинно лягти не волевиявленням населення (плебісцит), а міркування виключно державного порядку”²⁴. З даних формулювань стає зрозумілим, що населення півночі Чернігівщини не бажало переходити у склад іншої губернії та іншої держави. Підтвердження цьому знаходимо у телеграмі гомельського комітету РКП(б) до НКВС РРФСР, у якій гомельські більшовики скаржилися на повітову владу півночі Чернігівщини, яка всупереч постановам центру гальмувала включення до гомельської губернії, і вимагали пояснити чернігівцям, що ніяких обговорень і змін цього рішення не буде²⁵.

У квітні 1919 р. рішення про утворення Гомельської губернії проводили через засідання делегатів з'їзду Мглинського, Почепського, Стародубського та Суразького повітів, що відбувалося в м. Чернігові за участю голови Всеукраїнського ЦВК та представника від ЦК РКП(б). Доповідачі пояснювали від'єднання північних повітів необхідністю створення міцного тилу для боротьби з “польськими імперіалістами” та економічними відмінностями півночі та півдня Чернігівської губернії.

²² Бойко О. Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (1918) / О. Бойко // Регіональна історія України: Зб. наук. ст. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — Вип. 3. — С.222.

²³ Гомельская губерния 1919 – 1926 гг. ... – С.25–26.

²⁴ Там само – С. 27.

²⁵ Там само. – С. 33–34.

Ірина Еткіна

Розуміючи недостатність цих доводів для місцевих представників, вдалися до обіцянок від товариша Г. Петровського надати новій губернії продовольство в першу чергу. На що голос з місця резонно заявив, що “хліб дають лише на папері, а додому замість хліба і сім’я привеземо нову губернію”. Необхідне російським більшовикам рішення, безперечно, ухвалили²⁶. Через два тижні до відчайдушного кроку вдався голова Стародубського повітвиконкому Парлюк – відправив до Чернігова, Києва та Москви телеграму з протестом від імені двохсоттисячного населення повіту проти приєднання до Росії. В документі пояснюється, що об’єднання з Росією у 1918 р. (на федеративних засадах) було продиктоване спільною боротьбою з гетьманом П. Скоропадським. Але Стародубський повіт не відокремлювався від України, і його населення “вважає себе в історичному, економічному і географічному відношенні українцями”. В телеграмі вимагалось скликати з’їзди на місцях і залишити повіт в межах України²⁷.

Однак вже у травні 1919 р. Перша Гомельська губконференція РКП(б) постановила приєднати до Гомельської губернії чотири північні повіти Чернігівщини²⁸. Остаточо Гомельська губернія сформувалася в липні 1919 р. з 14 повітів: 9 з Могильовської губернії, яку було ліквідовано, 4 – з Чернігівської губернії і 1 – з Мінської²⁹.

В березні 1920 р. з’явилася небезпека наступу поляків на Гомель. Лист голови гомельського губвиконкома Сурти засвідчує, що в цей час Новозибків поставив питання про вихід з Гомельської губернії, “мотивом обивательських мас якого є “білий український хліб” і сепаратизм, що межує з націоналізмом у деяких невідповідальних радянських працівників повіту”³⁰. Таким

²⁶ Там само. – С. 34–36.

²⁷ Там само – С. 37.

²⁸ Там само – С. 41.

²⁹ Там само – С. 61.

³⁰ Там само – С. 75.

чином, працівники радянських органів влади колишніх північних повітів Чернігівщини намагалися використати будь-яку можливість послаблення гомельських органів влади, щоб повернутися назад до України. Здавалося б, що звинувачувати у націоналізмі населення та органи влади колишньої півночі Чернігівщини з мішаним етнічним складом та неповторним діалектом складно, але вже в перші місяці перебування в російській республіці їм клеїли ярлик “українських націоналістів”.

В травні 1920 р. губернські установи були евакуйовані з Гомеля до Клинців, туди ж вивозили родини комуністів та відповідальних працівників. Великого бажання воювати з поляками у населення Гомельської губернії та, зокрема, колишніх повітів Чернігівщини, не було. На початку травня нарахували 47 077 дезертирів в губернії. Однак з цією проблемою впродовж двотижневої кампанії впорався орган влади з назвою “губчрезком-дез” (губернський надзвичайний комітет з питань дезертирства), якому надали права воєнно-революційного трибуналу. У звіті Гомельського ревкому визнається, що до початку кампанії ставлення села до радянської влади було недоброзичливе, по відношенню до комдезу – подекуди вороже. Село не бажало видавати дезертирів. Під час двотижневої боротьби застосували військову силу у кількості 2 857 осіб, в тому числі Курський загороджувальний загін, частини 16-ї армії, місцеві сили, частини ВОХР. Зокрема, в Новозибківському повіті діяли 99 осіб, у Стародубському – 106, Почепському – 135, Мглинському – 140, Суразькому – 172. І винятково чесний висновок ревкому: “Доведення репресивних заходів до максимуму і посилення агітації дали можливість деякій частині населення усвідомити, що таке радянська влада і шкода, що завдають їй дезертири”. Через два тижні в ряди армії повернули 35 324 дезертири з Гомельської губернії, не виловили ще близько 3 тис.³¹.

В червні по Гомельській губернії пройшла чергова кампанія з застосуванням військової сили – вилучення “лишків” продово-

³¹ Там само – С. 88–89.

Ірина Еткіна

льства та реквізиції худоби. Для цього керівники губернії вимагали ввести 2 280 осіб у складі загороджувальних загонів. У п'ять колишніх повітів Чернігівщини (з Почепським) було направлено по 114 осіб³². Таким чином, держава спілкувалася зі своїм населенням з ключових питань захисту кордонів та забезпечення армії продовольством виключно за допомогою військової сили. Мешканці півночі Чернігівщини, від'єднанні за декілька місяців до того від України, виявилися заручниками тієї ситуації, і під силою репресій змушені були воювати за чужі інтереси та віддавати зовсім не “зайвий” хліб з вічно голодуючого краю, який десятиліттями потребував ввозу продовольства не лише з півдня Чернігівщини, а й з інших українських губерній.

Заміна продрозкладки продподатком у 1921 р. почала примиряти радянську владу з сільським населенням. Хоча у своїх звітах губернська ЧК (надзвичайна комісія) визнавала, що ставлення селянства до радянської влади і комуністичної партії залишалося незадовільним. Селяни вимагали: “Не суйте нам колєктивів та радгоспів, дайте реформи Західної Європи, розбийте нас на хутора та селища”. На початку 1921 р. робітники Глухівської та Зубівської фабрики Суразького повіту страйкували. Причиною страйків було несвоєчасне видача пайків та взуття. В першому випадку страйк тривав одну годину, в другому – два дні. Дещо серйозніший страйк мав місце на сірниковій фабриці “Хвиля революції” в Новозибківському повіті. Причиною стали заходи з припинення крадіжок сірників, проти чого піднялися 350 осіб, страйк тривав 12 днів³³.

Однак в цілому життя входило в мирну колію, і штучно створена Гомельська губернія почала зазнавати постійних адміністративно-територіальних змін. У травні 1922 р. Президія ВЦВК ліквідувала Мглинський повіт, поділивши його волості між Почепським та Клинцівським (колишнім Суразьким) пові-

³² Там само – С. 107–108.

³³ Там само – С. 140–141.

тами³⁴. Рівно через рік весь Почепський повіт передали в Брянську губернію³⁵.

У серпні 1923 р. на губернському рівні була створена комісія з білоруського питання. У якості компетентної особи був викликаний завідуючий Могильовським архівом Д.І. Довгялло – архівіст, джерелознавець, історик. Він доповів, що Могилевська губернія з точки зору історії, етнографії, побуту і форм господарювання належить, за виключенням деяких східних повітів, до Білорусії. Комісію цікавило, чи наявний “національно-вольовий рух серед селянських мас”. Д.І. Довгялло пояснював, що такий рух має місце серед юнацтва, котре прагне розвитку своєї мови, щодо широких селянських мас, то бувають випадки незадоволення при введенні білоруської мови в школах. Один з членів комісії Рибін, що представляв губстатбюро наголосив, що за статистичними даними 1897 р. колишня Могильовська губернія населена білоруським народом, тоді як в повітах Чернігівської губернії, що відійшли до Гомельської губернії, переважає “великоруське” населення. І хоча під час засідання пролунали думки, що статистичні дані перепису Російської імперії не можуть слугувати об’єктивним джерелом з національного питання, в подальшому в північних повітах Чернігівщини його ніхто не вивчав. Національно-українське питання, на відміну від національно-білоруського, так і не з’явилося в порядку денному комісії³⁶.

У березні 1924 р. вирішення національного питання вийшло у практичну площину: постановою Президії ВЦВК до Білоруської РСР передали райони з переважаючим білоруським населенням, в тому числі шість повітів повністю і частково Речицький повіт Гомельської губернії³⁷, в складі якої залишилися лише чотири південні повіти (Гомельський, Новозибківський, Клишів-

³⁴ Там само – С. 143–144..

³⁵ Там само – С. 146.

³⁶ Там само – С. 163–165.

³⁷ Там само – С. 188–189.

Ірина Еткіна

ський, Стародубський) і окремі волості Речицького повіту. По-стало питання, чи не приєднати їх до Брянської губернії РРФСР, яка єдина з російських губерній мала з даним регіоном спільний кордон³⁸.

У липні 1926 р. Чорнобильському повіту Київської губернії УСРР передали чотири волості Речицького повіту: Дерковицьку, Борщівську, Савицьку та Молчанську. Ще три волості і окремі села цього ж повіту передали до Білоруської РСР³⁹. Отже, поки Гомельська губернія не була розформована повністю, залишилися принаймні теоретичні шанси повернути частину північних повітів до Чернігівської губернії УСРР.

У вересні 1926 р. на рівні Політбюро ЦК ВКП(б) обговорювали питання про приєднання залишків Гомельської губернії до БРСР. Для остаточного вирішення цього питання створили комісію, яка мала зібрати матеріали про національний склад, економічне становище і настрої місцевого населення. Головою комісії затвердили кадрового чекіста Я. Петерса, членами – О. Павлюкевича від Білорусії та О. Білобородова від Росії. Оскільки представника від України в комісії не передбачалося, відповідно навіть питання про повернення цих територій до України не ставилося. Досить швидко комісія довела білоруський характер населення Гомельського і Речицького повітів Гомельської губернії, і в грудні 1926 р. ці райони передали Білоруській РСР⁴⁰. А вже 27 грудня 1926 р. Президія ВЦВК постановила Клицивський (колишній Суразький), Стародубський, Новозибківський повіти Гомельської губернії передати до складу Брянської губернії РРФСР. Рішення приймалося нашвидкуруч для ліквідації Гомельської губернії і її адміністративного апарату до кінця року, російський характер населення цих повітів ніхто не доводив⁴¹.

³⁸ Там само – С. 170.

³⁹ Там само – С. 196–197.

⁴⁰ Там само – С. 216–218.

⁴¹ Там само – С. 222.

Таким чином, більшовики після приходу до влади діяли швидко і рішуче, здійснили те, що намагався зробити ще Тимчасовий Уряд – попри волю місцевого населення жити в Україні, неодноразово висловлену органами місцевого самоврядування, північні повіти були відрізані від губернії і від суверенної ще тоді України та передані до новоутвореної Гомельської губернії РРФСР. Алгоритм інкорпорації напрочуд простий: спочатку, у 1918 р., відкололи частину території. Офіційно вона не входила до складу Радянської Росії, однак в дійсності на території 43-х волостей півночі Чернігівщини з'явилися радянські органи влади, які отримували кошториси на проведення заходів влаштування “соціалістичного устрою”. Далі справа йшла до примусових плебісцитів, однак після падіння Гетьманату П. Скоропадського і насадження влади більшовиків в Україні, необхідність у “волевиявленні” населення зникла. Нова влада з думкою населення рахуватися не збиралася. “Радянську» частину Чернігівської губернії примусово приєднали до штучно створеної Гомельської губернії. Територія Чернігівської губернії зменшилась на 15 тис. кв. км., на яких станом на 1917 р. проживало 636 638 чол.⁴²

З часом в Гомельській губернії поставили “національно-білоруське” питання, і значні території справедливо передали до Білорусії. Українське питання в етнічно строкатих колишніх повітах Чернігівщини ніхто не вивчав, і мотивуючись даними перепису Російської імперії 1897 р., коли українська нація взагалі була поза законом, визнали їх російський характер. Тому північні повіти Чернігівської губернії у 1926 р. безповоротно опинилися у Брянській губернії РРФСР.

REFERENCES

Alejnikowa, M.A., Alekcandrowitsch, S.A., & Rogowaja, L.A. (Comps.). (2009). *Gomel'ckaja gubernija 1919 – 1926 gg. Dokumenty i materialy*. Minsk: NARB. [in Russian].

⁴² Підраховано за: Списокъ селеній и городовъ Черниговской губерніи...

Ірина Еткіна

Boiechko, V., Hanzha, O., & Zakharchuk, B. (1994). *Kordony Ukrainy: istorychna retrospektyva ta suchasnyj stan*. Kyiv: "Osnovy". [in Ukrainian].

Bojko, O. (2009). Terytorii, kordony i administratyvno-terytorial'nyj podil Ukrain's'koi Derzhavy het'mana P. Skoropads'koho (1918). *Rehional'na istoriia Ukrainy*, (3), 217–232. [in Ukrainian].

Bojko, O.D. (2007). *Formuvannia terytorii Ukrain's'koi nezaleznoi derzhavy v chasy Ukrain's'koi revoliutsii (1917 – 1921 rr.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].

Bojko, V. (1996). *Pryiednannia pivnichnykh povitiv Chernihivschyny do UNR*. *Siverians'kyj litopys*, 5, 8–13. [in Ukrainian].

Chukhlib, T. (2014). "Starodubshyna chekaie na povernennia...": istorychni, istoriohrafichni ta politychni problemy ukrains'koho subrehionu Rosijs'koi Federatsii // *Siverians'kyj litopys*. – 2014. – №5. – S.230–255.

Список целених і городів Тschernigowckoj gubernii по ульсдам і волостям. (1919). *Tschernigow: Tipogravija Coweta Narodnogo Hosjajctwa*. [in Russian].

Старокоптов, М.И. (2009). *Gomel'ckaja gubernija. Wechi ictorii*. In Alejnikowa, M.A., Alekandrowitsch, S.A., & Rogowaja, L.A. (Comps.). *Gomel'ckaja gubernija 1919 – 1926 gg. Dokumenty i materialy*. (pp. 3–8) Minsk: NARB. [in Russian].

Serhijchuk, V. (1995). *Starodubshyna zavzhdy hornulas' do materi Ukrainy*. *Siverians'kyj litopys*, 3, 3–9. [in Ukrainian].